
Z HISTORIE VOJENSKÉ FARMACIE

615.4:356.33(091):436+439"1794/1918"

VOJENSKÁ FARMACIE RAKOUSKA-UHERSKA A JEJÍ VÝVOJ PO VZNIKU PROFESIONÁLNÍ VOJENSKÉ FARMACIE V ROCE 1794

2. část

Karel KRÁL, Barbora BASTLOVÁ
Farmaceutická fakulta Univerzity Karlovy, Hradec Králové

Souhrn

Do roku 1794 bylo farmaceutické zabezpečení armády řešeno prostřednictvím civilních lékárníků. V důsledku časté nižší kvality poskytovaných služeb vznikla v roce 1794 profesionální vojenská farmacie - Vojenská medikamentní režie. V souladu s potřebami zdravotnického zabezpečení armády byly budovány lékárny posádkových nemocnic a posádkové lékárny. Vojenští lékárníci - úředníci Vojenské medikamentní režie - měli vlastní hodnosti a byli podle potřeby umísťováni do vojenských lékáren. Byla vytvořena vojenská farmaceutická distribuce, vojenský lékopis a pro potřeby války byl vytvořen systém polních lékáren a systém doplňování vojenských farmaceutů ze zálohy. V 19. století se postupně vytvořila funkční a na tehdejší dobu pokroková vojenská farmacie.

Klíčová slova: Vojenská farmacie; Lékárna posádkové nemocnice; Posádková lékárna; Vojenská medikamentní režie; Vojenský medikamentní úředník rakouské armády; Vojenský lékopis.

Military Pharmacy in the Austro-Hungarian Monarchy and Its Development after the Establishment of a Professional Military Pharmacy in 1794 - Part II

Summary

Until 1794 pharmaceutical support of the army was solved with the help of civilian pharmacists. As a result of an often lower quality of provided services, a professional military pharmacy - Military Medication Régie - came into existence in 1794. In accordance with medical support needs of the army, garrison hospital pharmacies and garrison pharmacies were built. Military pharmacists - clerks of Military Medication Régie - had their own ranks and were assigned to military pharmacies according to the need. A military pharmaceutical distribution system and a military pharmacopoeia were created and in the case of war a system of field pharmacies and a system of adding military pharmacists from reserves were created. In the course of the 19th century a functional and for that time progressive military pharmacy was established.

Key words: Military pharmacy; Garrison hospital pharmacy; Garrison pharmacy; Military Medication Régie; Military medication clerk of the Austrian Army; Military pharmacopoeia.

Pro realizaci farmaceutického zabezpečení byly budovány stálé vojenské lékárny. Počet vojenských lékáren (lékáren posádkových nemocnic a posádkových lékáren), které postupně vznikají po roce 1802, se ve druhé polovině 19. století stabilizoval. Z první poloviny 19. století máme jen málo zpráv; v podstatě jen víme, ve kterých místech vznikly vojenské lékárny bez přesnějšího časového vymezení (celkem bylo vybudováno 36 lékáren posádkových nemocnic). Podrobnější údaje máme z po-

loviny 19. století; nejpodrobněji jsou zpracována data o vojenských lékárnách z let 1879-1917.

V roce 1879 existuje v Rakousku-Uhersku 26 vojenských lékáren posádkových nemocnic (v roce 1906 byla zřízena 27.) a 12 posádkových lékáren (maximální počet současně existujících posádkových lékáren - počet posádkových lékáren se měnil, řada z nich byla zrušena, nebo naopak podle potřeby vznikaly posádkové lékárny nové). Ve Vídni existují 2 lékárny u posádkových nemocnic č. 1

a 2 (nemocnice č. 2 měla v letech 1899-1906 filiálku v Baden Badenu; v roce 1906 byla nemocnice a lékárna v Badenu osamostatněna a dostala č. 27). Další lékárny byly zřízeny v Přemyšlu (lékárna posádkové nemocnice č. 3; do roku 1899 měl č. 3 Baden), Linci (č. 4), Brně (č. 5), Olomouci (č. 6), Štýrském Hradci (č. 7), Lublani (č. 8), Terstu (č. 9), Inšpruku (č. 10 - filiálky v Solnohradu a Tridentu), v Praze (č. 11 - filiálka na Hradčanech), Josefově (č. 12), Terezíně (č. 13), Lvově (č. 14), v Krakově (č. 15 - filiálka v Tarnopolu), Budapešti (č. 16 a 17), Komárně (č. 18), Prešpurku (č. 19 - filiálka v Šoproni), Košicích (č. 20), Temešváru (č. 21), Sibíni (č. 22 - filiálka v Brašově), v Záhřebu (č. 23), Dubrovniku (č. 24 - filiálka v Bílku), Sarajevě (č. 25 - filiálka v Plevlje a Banjaluce) a Mostaru (č. 26 - filiálka v Trebinje) (5).

V roce 1879 byla pro farmaceutické zabezpečení

vojenského námořnictva zřízena vojenská lékárna námořní nemocnice v Pulji. Dále mělo Rakousko-Uhersko posádkové lékárny v Hradci Králové, Jaroslavi, Aradu, Černovicích, Oseku, Bělehradu Sedmihradském (v historických materiálech je uváděn pod názvy Karlsburg nebo Karlovec), Petrovaradinu, Kluži, Celovci, Zadaru, Kotoru, Trnavě, Velkém Varadinu a v posádce Stanislav.

V tabulce 4 uvádíme přehled lékáren posádkových nemocnic, jejich přednostů a počet dalších pracovníků v roce 1880 a 1914. Poslední sloupec udává, kolik vojenských lékárníků celkem pracovalo v dané lékárně v letech 1879-1917. Uvedený přehled umožňuje poznat velikost lékárny a zprostředkovaně úkoly, které plnila. Všichni lékárníci byli magistry farmacie a měli hodnosti vojenských medikamentních úředníků. Vojenské hodnosti v tabulce neuvádíme, podrobnější studie je uvádí (2).

Tabulka 4

Přehled lékáren posádkových nemocnic a jejich personální situace v roce 1880 a 1914

Lékárna	1880		1914		Celkem
	Přednosta	Počet	Přednosta	Počet	
Číslo - Místo					
1 - Vídeň	Theodor Baumgärtner	4	Bedřich Loidold	5	37
2 - Vídeň	Jan Zuber	0	Adolf Schwarz	2	16
3 - Přemyšl	zřízena 1888		Václav Mladějovský	2	14
4 - Linec	Eugen Hausner	0	Jaroslav Kostih	1	9
5 - Brno	Čeněk Flögel	1	Erhard Tilp	1	20
6 - Olomouc	Antonín Botschan	3	Stanislav Schneid	1	19
7 - Štýrský Hradec	František Lambert	1	Ignát Erben	2	20
8 - Lublaň	Otto Eichhorn	1	Karel Procházka	0	13
9 - Terst	Jan Höfler	1	Theodor Gartenauer	2	19
10 - Inšpruk (Innsbruck)	Karel Lerch	0	Julius Döller	4	13
11 - Praha	Hynek Langer	2	Josef Matějka	3	23
12 - Josefov	Arnošt Heidrich	0	Emanuel Pilarz	1	16
13 - Terezín	František Tilsch	1	Ludvík Schasching	1	14
14 - Lvov	Karel Düringl	2	František Dolanský	3	28
15 - Krakov	Hynek Lemberger	1	Stanislav Krzykowski	3	21
16 - Budapešť	Eugen Pirkler	2	Géza Takács	2	24
17 - Budapešť	Kazimír Keusch	1	Hackler Adolf	1	21
18 - Komárno	Felix Schulz	1	Josef Stenzel	2	13
19 - Prešpurk (Bratislava)	Theodor Ehrmann	1	Josef Wolf	1	16
20 - Košice	Josef Solczanik	1	Arnošt Gregora	1	17
21 - Temešvár	Čeněk Krotký	0	Robert Broser	1	18
22 - Sibíň	Karel Effenberger	1	Albert Reissenberger	3	19
23 - Záhřeb	Wilibald Scharrer	1	Emil Röhrich	2	22
24 - Dubrovník	Adolf Hübl	0	Theodor Frenz	2	9
25 - Sarajevo	Eduard Hierschl	5	Karel Brandhuber	3	41
26 - Mostar	Jan Durba	2	František Glass	1	22
27 - Baden	Sebastian Marko	0	Otto Maleta	0	16
Námořní lékárna Pulja	zřízena 1882		Svatopluk Kozák	6	45

Jak je zřejmé z tabulky, v jednotlivých lékárnách posádkových nemocnic působily desítky lékárníků. Bylo tomu tak proto, že vojenské lékárny byly státní. V „civilní“ sféře byla lékárna ve vlastnictví lékárníka (nebo města, pokud bylo zřizovatelem). Lékárník jako vlastník (nebo provizor) pracoval v jedné lékárně zpravidla po celý život. Magistři farmacie, kteří neměli vlastní lékárny, mohli během svého života pracovat v několika lékárnách.

Vojenští lékárníci sloužili tam, kde byli potřební z hlediska záměrů vedení armády a vedení vojenské zdravotnické služby, proto ve vojenských lékárnách dochází ke značnému pohybu lékárníků. Samozřejmě, že mezi 231 vojenskými lékárníky, kteří sloužili v letech 1879-1917 v Rakousko-Uherské armádě, nalezneme lékárníky, kteří kariéru vojenského lékárníka prožili v jedné lékárně. K nim patřili např. magistr farmacie František Hammel, oficiál I. tř., který sloužil ve vojenské posádkové lékárně v Karlovci v letech 1879-1894, nebo magistr farmacie Karel Lerch, který sloužil v letech 1879-1890 v lékárně pos. nem. č. 10 v Inšpruku (2).

Na druhé straně byli lékárníci, kteří za svoji vojenskou kariéru prošli 5-8 lékáren. Například magistr farmacie František Dolanský sloužil v lékárně posádkové nemocnice č. 25 - Sarajevo (1880-1884), v lékárně posádkové nemocnice č. 18 - Komárno (1885), v lékárně posádkové nemocnice č. 11 - Praha (1886-1890), v posádkové lékárně v Kotoru (1891-1892), v posádkové lékárně Hradec Králové (1893-1898), v lékárně posádkové nemocnice č. 17 - Budapešť (1899-1906) a v lékárně posádkové nemocnice č. 14 - Lvov (1907-1913). Během vojenské služby prošel všemi hodnotami medikamentního úředníka. V Sarajevu začínal jako akcesista, 2. října 1884 byl povýšen na oficiála III. tř., 2. května 1891 na oficiála II. tř., 3. května 1899 na oficiála I. tř. Dne 1. května 1911 byl povýšen na správce a 1. listopadu 1913 na vrchního správce. Magistr farmacie Albert Höler postupně sloužil v Temešváru (1881), Lublani (1882), opět v Temešváru (1883), Karlovci (1883-1887), na Vojenském lék. ředitelství ve Vídni (1888-1891), ve skladu léků ve Vídni (1892-1904), na Vojenském lék. ředitelství (1905 až 1906) a ve Štýrském Hradci (1907-1912) (1, 2, 5).

Přes velkou pozornost, která je věnována dějinám vojenské farmacie v posledních letech, přesně nevíme, jak rakousko-uherské vojenské lékárny vypadaly, jaké měly místnosti, jak byly zařízené nábytkem a jaké měly přístrojové vybavení. Vojenské lékárny byly svým charakterem lékárny ne-

mocniční. Při zkoumání dějin „civilních“ lékáren víme, jak vypadaly lékárny v 18. a 19. století, jaké byly lékárny v první polovině 20. století, ale jedná se zpravidla o lékárny veřejné - městské a měšťanské. Jen okrajově se některá z historických prací zabývá problematikou nemocničních lékáren, jejich vzhledem, vybavením, charakteristickou činností, specifickými požadavky na přípravu lékárníka atd. Protože mnoho nevíme o vybavení nemocničních lékáren obecně, nemůžeme mít poznatky ani o vojenských nemocničních lékárnách uvedeného období. Dílčí studie uvedené problematiky Karla Pejmla a Karla Pozbyla zůstávají jen v obecné rovině. Z jejich prací víme, kolik měly místností (lékárny v Komárně, Praze, Bratislavě), ale je to často jediný údaj o vojenské nemocniční lékárně (8, 9).

Na základě probíhajícího výzkumu, který se týkal personální oblasti a byl realizován v letech 1999-2000, víme, kolik lékárníků pracovalo v jednotlivých vojenských lékárnách, známe jejich jména, částečně data povýšení nebo pohyb mezi jednotlivými vojenskými lékárnami - to vše od roku 1879. V databázi nám však chybí data narození a úmrtí, místo narození, bydliště a bližší údaje o jednotlivých osobách. V řadě případů známe datum promoce, ale již nevíme, na které z univerzit Rakouska-Uherska jednotliví vojenští lékárníci studovali a promovali. Tato a další fakta by měl pokračující výzkum odhalit.

Pro názornost uvádíme v tabulce 5 poznatky o vojenských lékárnících, kteří pracovali v lékárně posádkové nemocnice č. 12 v Josefově (2, 12).

Méně známou skutečností je, že vojenská farmacie v Rakousku-Uhersku měla nejen svoje vlastní zásobování (velkodistribuci jako relativně samostatné vojensko-farmaceutické odvětví), ale rovněž vlastní vojenské normy vybavení lékáren léčiv a vojenské lékopisy.

Vojenský lékopis je poměrně vysokou etapou ve vývoji vojenských medikamentních a lékopisných norem. Než vývoj dospěl k vojenskému lékopisu, prošel mnoha etapami. Když ve III. vývojové etapě vojenské farmacie (1. až poč. 17. stol.) civilní lékárníci zabezpečovali léky bojující armády, v podstatě jim nikdo neurčoval, jaké léky s sebou mají mít. Při výběru léků vycházeli z vlastních zkušeností. V polní lékárně převažovaly léky k léčení bodných, sečných a řezných ran, později ran střelných. Obsah „polní lékárny“, která je v té době typickým představitelem vojenské lékárny, se v průběhu staletí měnil a známe jej jen kuse.

Tabulka 5

Přehled vojenských lékárníků lékárny posádkové nemocnice č. 12 v Josefově v letech 1879-1915

Vojenský lékárník	Přišel od	Sloužil	Povyšování	A: Odešel do B: Penzionován C: Úmrtí
Arnošt Heidrich	Brno	1880-1900	OIII OII 1885 OI 3. 11. 1888	A: Sarajevo
František Hinner		1892	A 2. 5. 1892	A: Brno
Karel Lippay		1885-1888	A 1. 5. 1885	A: Štýrský Hradec
Adolf Rolletschek	Praha Inšpruk	1882-1884 1902-1905	OIII OII 1. 5. 1886 OI 1. 5. 1895	A: Štýrský Hradec A: Sarajevo
Karel Schneider	Pulja	1891	OIII 3. 5. 1888	
Josef Wenclík		1879	OI	B: 1879
Václav Mladějovský	Sarajevo	1894-1897 1906-1912	OIII 1. 11. 1891 OII 1. 11. 1898 OI 1908	A: Osek A: Přemyšl
Jan Novák	Pulja	1898-1904	A 1. 11. 1896 OIII 4. 5. 1899	
Julius Eitzenberger		1898	A 1. 5. 1898	A: Pulja
Bedřich Loidold	Kotor	1901	OII 1. 5. 1893	A: Inšpruk
František Buchty	Záhřeb	1901-1904	OIII 11. 11. 1901	A: Terst
Karel Buchberger	Praha Videň 1	1905-1907 1910	OIII 1. 5. 1905	A: Lublaň
Jan Kořán	Praha	1910	O 1. 11. 1904	A: Pulja
Jindřich Fabritius	Lvov	1912	VO 1. 5. 1912	A: Budapešť
Vít Bartoš	Lvov	1913-1915	O 1. 5. 1911	
Emanuel Pilarz	Trnava	1914-1915	VO 1. 11. 1904	

Použité zkratky: S - správce, O I-III oficiál určité třídy, A - akcesista; datum za vojenskou hodností je datem povýšení

Jeden z prvních popisů polní lékárny máme od Wilhelma Fabricia von Hilden (žil v letech 1560 až 1634 a byl znám pod jménem Hildanus), který byl tělesným lékařem markraběte Badenského a později mediko-chirurgem města Bernu. Lékárnu představovala skříň s 18 odděleními na léčiva a 2 oddělení na obvazy a chirurgické nástroje. Lékárna obsahovala asi 300 druhů léčiv převážně rostlinného původu.

Daniel Ludwig (tělesný lékař saského vévody Ernsta I.) sestavil lékárníčku, ve které bylo 27 druhů léčiv. Jejich úhrnná cena činila 53 říšských tolarů. Nacházela se v ní jednoduchá léčiva, na minimum byla omezena tekutá léčiva, nechyběla laxativa a nezbytný „theriak“ (i zde sehrála svoji roli cena; obvykle theriak obsahoval až 70 součástí, zde byl sestaven z 10 součástí).

Další popis polní lékárny máme z roku 1620. Z

článků Karla Pejmla se dovídáme, že polní lékárna byla v té době již běžnějším zařízením než v době Rudolfa II. Každá hlavní vojenská nemocnice a rovněž vojenské nemocnice jí podřízené měly polní lékárny. Jejich vybavení bylo dáno „Geigerovou instrukcí“. Polní lékárna musela mít 19 druhů lektvarů, 12 druhů pilulek, 12 druhů čajů, 3 druhy tinktur, 8 druhů sirupů, 4 druhy destilovaných vod, 16 druhů olejů, 15 druhů masť a další léčiva (20 druhů simplicíí, 15 druhů bylin a květů, 14 druhů koření atd.). Mezi léky nechyběl ani vyhlášený „theriak“ - král léků. Ve vojenské polní lékárně však nebyl „theriak nebeský“, který se skládal se 139 ingrediencí, ale v polní lékárně používali tzv. „theriace diatessaron“, který obsahoval kořen hořce, kořen angeliky, vavřínové bobule a myrhu. Prach těchto drog se mísil *lege artis* s čistěným medem a vznikl „theriace diatessaron“ (6, 7, 8).

Výběr léků pro potřeby vojenské farmacie se prováděl v 18. století podle tzv. „císařské normy“ (Norimberk, 1735), která obsahovala 127 druhů léčiv, nebo podle „Kramerovy normy léčiv“ - což byla v podstatě zjednodušená císařská norma. Před vznikem profesní vojenské farmacie existuje „Lékárnický řád (předpis) upravený pro potřebu a dobro vojsk“. Byl vydán ve Vídni 1735 vojenským polním lékárníkem G. F. Eullenschencem, majitelem lékárny „Zum goldenen Greifen“ (U zlatého Noha). Zatímco císařská norma nebo Kramerova norma je spíše obecnou nomenklaturou používaných léčiv, představuje Lékárnický řád skutečnou normu léčiv polní lékárny.

V roce 1756 vyšla „Krátká norma včetně katalogu léčiv nacházejících se v císařsko-královských polních lékárnách, podle níž se mají přesně řídit při svém předepisování jak polní medicové, tak i chirurgové“. Autor není uveden, ale jak je z titulu zřejmé, jedná se o úřední a závazný dokument rakouské Hlavní zdravotní dvorské deputace (3, 4).

K „Brambilovu řádu“ (1789) byl připojen „Katalog léčiv nacházejících se v c. k. polní lékárně, podle něhož se mají všichni polní chirurgové c. k. armády řídit při odběrech“, který byl určen pro vybavení vojenských lékáren v době míru. Spolu s katalogem vyšla i vojenská sazba léčiv. Katalog obsahoval 286 léčiv, 61 předpisů na výrobu složených léčiv předepisovaných obvykle ve vojenských nemocnicích. Složená léčiva se nevyráběla ve vojenských lékárnách, ale pouze v laboratořích vojenských skladů léčiv ve Vídni a v provinciálních městech.

Když v roce 1793 velkodrogista Natorp vypověděl rakouské armádě smlouvu a vznikla profesní vojenská farmacie, byly proti normě z roku 1789 výhrady, že obsahuje zbytečná a drahá léčiva. Proto bylo Hlavní zdravotní dvorskou deputací roz-

hodnuto vytvořit vlastní vojenský lékopis. Pro jeho zpracování byla vypsána soutěž, dotovaná pěti cenami v hodnotě 40-100 dukátů. Do soutěže se zapojilo 41 autorů. Z pěti nejlepších návrhů byla v roce 1795 vytvořena „Pharmacopoea Austriaco-castrensis“ (Rakouský vojenský lékopis). Lékopis obsahoval 201 léčiv. Spolu s lékopisem vyšel seznam léčiv, který obsahoval 153 léčiv, která směli vyžadovat rakouští polní lékaři k léčení nemocných. Spolu se seznamem léčiv vyšla nová vojenská sazba. První vydání vojenského lékopisu bylo prověřeno obdobím napoleonských válek a lékopis se osvědčil.

V roce 1820 vyšlo druhé vydání vojenského lékopisu „Pharmacopoea Austriaco-castrensis“. Počet léčiv vzrostl na 252. V roce 1841 je publikováno třetí vydání vojenského lékopisu (272 léčiv). V roce 1860 vychází „Österreichische Militär-Pharmacopoe“ - čtvrté vydání vojenského lékopisu (236 léčiv) a v roce 1873 páté vydání vojenského lékopisu (205 léčiv). Posledním vojenským lékopisem byla „Militär-Pharmakopoe“ z roku 1891 (210 léčiv). Poslední vojenský lékopis se stal služebním předpisem rakousko-uherské armády a měl označení N-8. Platil do zániku Rakouska-Uherska. Vojenská farmacie ve vzniklé ČSR se zpočátku řídila tímto lékopisem, ale od roku 1924 bylo více využíváno 8. vydání „Rakouského lékopisu“. Vydání „Československého lékopisu“ se opožďovalo, proto došlo v roce 1925 k vydání služebního předpisu S-II-1a, který nahrazoval vojenský lékopis. Po vydání „Československého lékopisu“ v roce 1947 se vojenská farmacie řídí tímto lékopisem (9, 10, 11).

V jednotlivých vojenských lékopisech se měnil nejen počet druhů léčiv, ale rovněž zastoupení rostlinných, živočišných a chemických léčiv. Změny zachycuje následující tabulka.

Tabulka 6

Zastoupení rostlinných, živočišných a chemických léčiv ve vojenských lékopisech (9, 10)

Název lékopisu	Celkový počet léčiv	Léčiva rostlinného původu	Léčiva živočišného původu	Léčiva chemického a minerálního původu	Kompozita
Pharmacopoea Austriaco-castrensis 1795	201	45,8 %	5,5 %	29,3 %	19,4 %
Pharmacopoea Austriaco-castrensis 1820	252	43,7 %	4,7 %	34,1 %	17,5 %
Pharmacopoea castrensis Austriaco 1841	272	39,7 %	4,8 %	38,2 %	17,3 %
Österreichische Militär-Pharmacopoe 1860	236	36,4 %	5,5 %	39,9 %	18,2 %
Österreichische Militär-Pharmacopoe 1873	205	31,7 %	3,9 %	46,3 %	18,1 %
Militär-Pharmacopoe 1891	210	25,7 %	5,2 %	54,3 %	14,8 %

Vojenští medikamentní úředníci (vojenští farmaceuti) pracovali nejen na Vojenském lékárnickém ředitelství ve Vídni, ve skladech léčiv nebo ve vojenských lékárnách. Vojenská farmacie měla svého zástupce na 14. oddělení c. k. Říšského ministerstva války. Na Říšském ministerstvu války pracovali: oficiál III. tř. Bedřich Höny (1880), oficiál II. tř. Jan Lipovský (1885-1892), oficiál II. tř. Gustav Schilder (1904-1906), vrchní oficiál Julius Eitzenberger (1907-1916) a vrchní oficiál František Šperling (1915-1918). Na zvěrolékařské vysoké škole pracovali vrchní oficiálové Josef Matějka (1906-1912) a Adolf Wehrle (1913-1915) (2, 5).

Jak je zřejmé z krátké studie, vytvořil se po vzniku profesní vojenské farmacie relativně pokročilý, funkční systém farmaceutického zabezpečení armády. Vojensko-farmaceutické zabezpečení navazovalo na zdařilý systém „civilního“ zdravotnictví (lékařství a farmacie), na jehož vytvoření měl nesporné zásluhy Gerhard van Swieten. Promyšlená koncepce vojensko-farmaceutické distribuce, vojenského lékárenství, přípravy vojenských farmaceutů a vlastní vojenský lékopis se staly do jisté míry vzorem pro budování vojenské farmacie po roce 1918.

Podpořeno grantem CEZ: J 13/98 116 00 004

Literatura

1. Archiv Farmaceutické fakulty UK v Hradci Králové - „Oddělení dějin farmacie“, část lékárníci.
2. BASTLOVÁ, B.: Vojenské lékárny a vojenští lékárníci v letech 1880-1939. Hradec Králové, Farmaceutická fakulta UK, 2000. Diplomová práce.

3. KRÁL, K., aj.: Stručný historický přehled vývoje kontroly léčiv v podmínkách armády. Voj. zdrav. Listy, 1996, roč. 65, č. 3, s. 126-133.
4. KRÁL, K., aj.: Stručný historický přehled vývoje kontroly léčiv v podmínkách armády. Voj. zdrav. Listy, 1996, roč. 65, č. 4, s. 172-179.
5. Lékárnické kalendáře na roky 1880-1914, roč. I-XXXV, Praha, 1880-1914.
6. PEJML, K.: Dějinný vývoj vojenského lékárnictví. Voj. zdrav. Listy, 1938, roč. 14, č. 1, s. 49-51.
7. PEJML, K.: Nástin dějin vojenského lékárnictví v bývalé rakousko-uherské armádě. Voj. zdrav. Listy, 1938, roč. 14, č. 2, s. 122-124.
8. PEJML, K.: Nástin dějin vojenského lékárnictví v bývalé rakousko-uherské armádě. Voj. zdrav. Listy, 1938, roč. 14, č. 4, s. 265-268.
9. Pozbyl, K.: Léčiva a léky rakouských vojenských medikamentních norem a Rakouských vojenských lékopisů. Bratislava, Farmaceutická fakulta UK, 1969. Písemná práce k rigoróznímu řízení.
10. Pozbyl, K.: Poznámky k Československému lékopisu. Voj. zdrav. Listy, 1947, roč. 16, č. 4, s. 168-170.
11. Pozbyl, K.: Poznámky k Československému lékopisu. Voj. zdrav. Listy, 1947, roč. 16, č. 5, s. 209-212.
12. Stejskal, F.: Vzpomínky rodáků a přátel bývalé pevnosti města Josefova v jubilejním roce 150ti letého trvání. Josefov, 1930. 224 s.

Korespondence: Doc. PhDr. Karel Král, CSc.
Farmaceutická fakulta UK
Ak. Heyrovského
500 01 Hradec Králové
e-mail: kralk@faf.cuni.cz

Do redakce došlo 14. 9. 2000